

O CAPODOPERĂ A LITERATURII ROMÂNE DIN SECOLUL AL XVIII-lea

Dan Zamfirescu*

Există în istoria literaturii române o pată albă, cum sunt marcate teritoriile încă necunoscute pe hartă: este vorba de o scriere de mici dimensiuni, dar de o mare importanță, demonstrată și de faptul că despre ea s-a discutat și încă se mai discută – dovadă și comunicarea aceasta – începând din anul 1861, așadar de 154 de ani. Între cei care s-au pronunțat se numără și câțiva iluștri istorici și istorici literari, precum Nicolae Iorga, Constantin C. Giurescu, Nicolae Cartoian și Alexandru Piru, din păcate însă unii emițatori de păreri greșite.

Această scriere aparține primului sfert al secolului al XVIII-lea și are o dată fixă de alcătuire, pusă chiar de autorul ei: 17 februarie 1731, adică 1723. A devenit celebră în epoca modernă datorită lui Gheorghe Asachi, care i-a dat o variantă proprie, atât în limba română, cât și în limba franceză, însoțind cu ea un tablou – gravură de mari dimensiuni, foarte cunoscut până nu de mult, dar despre care, probabil, noile generații nu mai știu nimic. Tabloul avea scrisă, jos, următoarea explicație: *Alexandru I domn a Moldovei luând coroana și mantia din mâna solilor împăratului Ioan Paleologul* (în dreapta, versiunea franceză).

Tabloul a fost de multe ori reprodus, dar nu cred că există azi zece oameni în țară și măcar unu afară de subsemnatul care să cunoască textul nuvelei lui Gheorghe Asachi, intitulată *Alexandru cel Bun*, prezentă în cel de al doilea volum al operelor sale îngrijite de profesorul N. A. Ursu de la Iași pentru Editura Minerva, în 1981. El se află la paginile 54–63. Cu atât mai puțin probabilă este lectura originalului din 1723, răspândit în zece manuscrise și trei tipărituri, din 1830, 1832 și 1847. De aceea îmi permit să încep comunicarea cu editarea, pentru prima oară, a variantei descoperite de subsemnatul în anul 1985, în Biblioteca Filialei Arhivelor Statului din Piatra Neamț și având cota I 2092. Este fără data copierii, dar păstrează forma cea mai apropiată de original. Într-un al doilea manuscris, aflător în Biblioteca Academiei Române, cu cota ms. rom. 3102, copiat în 1793, se păstrează un text identic, doar cu infime variante, pe care l-a publicat tot subsemnatul prima oară, în 1987, în cartea *Iosif I Mușat – întâiul mare ierarh român*. Această carte am lucrat-o împreună cu arhimandritul Ciprian Zaharia, starețul Mănăstirii Bistrița din Moldova, cu care am convenit să rămână unicul semnat, în avantajul lucrării.

---

* Universitatea Valahia, Târgoviște.

Iată textul de la Piatra Neamț:

Copie adevărată pentru Sfânta icoană a Maicii Domnului de la mănăstirea Neamțului (în manuscrisul de la BAR: *Copie pentru Sfânta icoană a Maicei Precistii de la mănăstirea Neamțului; pentru Mitropolia Moldovii*):

„**57^r** Facem în știre pentru obiceiul Moldovii. Întâmplându-să aice domn Țării Moldovii **fericitul întru pomenire** răposatul Alexandru Voevod, și Mitropolit Sfinție Sa kir Iosif, carile au fost și la Soborul al optulea **ce s-au făcut la Florența** și cu părintele Grigorie Țamblac ermonahul carele s-au săvârșit la Moskova. În vremea aceia întâmplându-să la Țarigrad împărat creștinul Manuil Paleolog, iar fiul lui Manuil, Andronic Paleolog era la // **57^v** Beci, fiind ginere chesarului de la Beci, iară la vreme bătrâneților lui Manuil Paleologul au tremis la fiul său, la Andronic, la Beci, ca să meargă la Țarigrad să fie împărat în locul tătâne-său. Și purcezend să meargă la Țarigrad au venit prin Țara Moldovii. Pentru care venire înștițându-să fericitul Alexandru Voevod i-au eșit întru întâmpinare cu tot sinatul și Sfinție Sa mitropolitul kir Iosif cu tot clirosul Besericii, cu mare cinste, și cum să cade ca unui împărat creștinesc și l-au petrecut până la Kilie la Dunăre.

Iar împăratul Andronic Paleolog văzind țară ca aceasta și norod înțelept și pravoslavnic ca // **58^r** acesta, și arhieriei și cliros învățat și împodobit cu toate obiceiurile Besericii Țarigradului la vreme creștinătății, s-au pre minunat și au dat laudă cum că țară ca aceasta, cu de toate darurile și podoabile pământului și roadele și obiceiurile [omite: *bune*] și înțălăpciune și iubire de streini aiure n-au văzut, nici au auzit să fie. Și întrebând pre fericitul Alexandru Voevod **la ce împărăție sau crăie este închinat, Mărie Sa ș-au dat sama** că-ș stăpânește țara cu sabie despre toți megieșii și îi sânt cu toții neprieteni. Și întrebând și pre Sfinția sa mitropolitul kir Iosif la care patrierșie este închinat, Sfinție Sa au spus // **58^v** că este închinat la Ohrid. Și făgăduind luminatul împărat cum că dacă va merge la Țarigrad va face să fie Moldova cumu-i Ohrid, Epechiul și Chiprul, să fie nesupusă și neplecată nici unii eparhii.

Și mergând la Țarigrad au luat împărăție (și Manuil Paleolog s-au călugărit).

Și strângând săbor cu patru Patriarhi și cu toți mitropoliiții au rădicat Mitropolie Moldovii de supt ascultare Ohridului și au așezat să fie Mitropolitul Moldovii ca un Patriarh, precum este Ohridul, Epechiul și Kiprul, așa și Moldova. **Și la aceia au trimis cărți de la Țarigrad la Alexandru Voevod și la Mitropolitul Iosif (iar mitropo// 59^r litul Iosif era la mănăstire Neamțului).** Carile eu, smeritul mitropolitul Gheorghe cu mila lui Dumnezeu, mărturisesc cu giurământ că le-am văzut cu ochii, și au fost aceste cărți în mănăstire Neamțului până ce s-au stricat și s-au răsipit Țara Moldovii în domnie mării sale Dumitrașcu Voevod Cantacozino. Și cu acele săbornicești cărți pe pergament scrisă, cu pecete cu pajură împărătească în argint tiposată și iscăliturile patriarhilor **și câțiva arhieriei și preoți de cinste, mai sus pomenite.**

Și au trimis Andronic împărat Paleolog cătră Alexandru Voevod coroană împărătiască și alurghidă, care acel port la toți domnii s-au ținut până la domnie lui // **59^v** Alexandru Vodă Lăpușneanul.

Și au mai trimis Andronic împăratul părintelui Iosif Mitropolitul, o Sfântă Icoană făcătoare de minuni cu doao fețe. De o parte Maica Preacurată și de altă parte Sfântul Gheorghe, care până astăzi sânt la mănăstirea Neamțului, care icoană să închină. Și dinpreună i-au mai trimis și mitră și sacos, căci mai nainte vreme mitropolii Moldovii slujie Sfânta liturghie cu felon.

Iar maica lui Andronic Paleolog împărat îi era numele Anna, împărătiasa lui Manoil împărat și Mărie Sa încă au trimis dar doamnii Anna fericitului Alixandru Voevod o Sfântă icoană Sfânta Anna // **60^r** maica Maicii Preacurate, iară făcătoare de minuni, ferecată și împodobită cu cheltuială împărătească. Iar mărie sa doamna Anna o au trimes-o dar mănăstirii Bistrița, fiind făcută acè Sfântă mănăstire de fericitul Alexandru Voevod și [omite: *de*] doamna Anna. Iar această Sfântă icoană la vreme de neploare scoțându-să **cu litanie** afară din mănăstire, și făcând o sfeștanie, pân ce să întorcea în mănăstire, numai ce ploa, **de nu preste tot, iar cătu-i hotarul mănăstirii**.

Și această *Istorie* s-au adeverit din săborniceștile cărți de la Țarigrad trimisă aice la Moldova, **iar doo la mănăstire la Neamț**. Iar în zilele răposatului // **60^v** Ștefan Voevod s-au întâmplat de au mers la mănăstire Neamțului Neculai Gramaticul, fratele lui Postolaki comisul, căruie i-au tăet nasul Ștefan Voevod fiul lui Vasile Vodă, carile au tălmăcit și *Biblie* de pe limba elinească pe limba rumânească, când au fost capichihaia mării sale kir Grigore Vodă **din Țara Rumânească** la Țarigrad. Care pe acela izvod o au dat în tipografie creștinul Șerban Vodă Catacuzino, domnul muntenesc. Iar acel Nicolae Gramaticul au cetit elinește acele hrisoave împărătești și patrierșești, și scriind și pentru Sfânta icoană că să închină la Neamț, și pentru Sfânta icoană de la // **61^r** Bistrița, și o au scos afară la osfeștanie și au început a să închina, și de atunci s-au vădit închinarea ei. Așijderea și pentru Sfânta icoană Anna.

Iar Mitropolie Moldovei nu este plecată **nici unui patriarh**, precum arată și Sfânta pravilă la list 402–403. Iar de zic muntenii că nu știu de unde au luat Moldova această putere de nu să pleacă nici Ohridului, nici Țarigradului, iară noi știm.

Și această *Istorie* o am scris eu cu condeiul meu, smeritul Gheorghie mitropolitul la anul zcăa (7231 = 1723) dec. si (16).

Iar de la bătrânul Alexandru Vodă sõe (6905 = 1397) iar de la Ștefan Vodă leat zpkă = 1655) (am marcat cu aldine variantele)".

În cea mai veche copie cunoscută, acest text se află într-un manuscris realizat la Mănăstirea Voroneț în 1781 și ajuns la Mănăstirea Dragomirna. Titlul lui este: ***Această istorie ce s-au aflat în scrisorile Sfintii Mitropolii scrisă de Preaosfinția sa Gheorghe mitropolit Moldovii***. A fost descoperit și editat în 1983 de cercetătorul Nicolae Cârlan și a fost editat din nou, în același an, de profesoara Olimpia Mitric, care l-a reeditat în 2005 în *Cartea românească veche în județul Suceava (1643–1830)*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2005. Atunci a corectat și o informație greșită

strecurată în prima ediție. La rândul meu am editat același text după manuscrisul de la Dragomirna, în cartea citată din 1987.

Particularitatea acestui manuscris de la Voroneț constă în faptul că a fost copiat după copia pusă în circulație în anul 1778 de Nicolae Grigoraș, logofăt la Mitropolia Moldovei, care a avut sub ochi însuși originalul autorului, mitropolitul Moldovei Gheorghe al IV-lea (1723 – 1729), găsit în arhiva de acolo.

După aceeași copie a lui Nicolae Grigoraș s-a mai făcut o copie ajunsă în Muzeul „Nicolae Iorga” din Botoșani și donată în 1941 Bibliotecii Academiei Române, unde este acum manuscrisul românesc numărul 5884. Acesta a fost copiat în anul 1835, dar în el am descoperit două importante lacune de copiere, din fericire ele putând fi completate după copia de la Voroneț. Am editat textul din ms. rom. 5884 BAR pentru prima oară tot în cartea din 1987.

Față de titlul din varianta păstrată în manuscrisul de la Piatra Neamț și de ms. rom. 3102 BAR, titlul este aici: *Înștiințare facim pentru obiceiul Moldovii. Această Istorie ce s-au aflat în scrisorile Sfintii Mitropolii. Scrisă de Sfinția sa Gheorghie mitropolitul Moldavii. La anii 7231 (1723) febr. 17.* Dată fiind proveniența din același manuscris al logofătului Nicolae Grigoraș, titlul este aproape identic cu cel din copia de la Voroneț.

Acest text, pe filiera logofătului Nicolae Grigoraș, a servit și a fost citat în documentul confectionat în 1786 – așa-numitul „Sinodic” al mitropolitului Iacob Putneanul din 1752 – și a fost copiat împreună cu el, din ordinul și sub supravegherea episcopului Iacob Stamati al Hușilor în actualul manuscris românesc 3692 BAR, la 6 noiembrie 1787. După acest manuscris s-a făcut o copie acum pierdută, dar după ea s-a mai realizat încă una, care a ajuns în cele din urmă la Casa Bisericii din București, de unde a fost editată în 1915 și 1916 de Virgil Drăghiceanu în două numere din revista „Biserica Ortodoxă Română”. O a patra copie după varianta de la Huși, dar fără „Sinodic”, se află în manuscrisul românesc nr. 7 BAR, unde a fost introdusă între actele datând din 1723 – 1856 legate într-un registru care i-a aparținut lui Dimitrie Sturdza.

Tot copia de la Huși se dovedește a fi fost folosită în 1830, pentru cea dintâi tipărire a scrierii mitropolitului Gheorghe, pe foi volante, la Mănăstirea Neamțu. A fost însoțită de o scurtă istorie despre sfințirea Mănăstirii Neamțu de către Ștefan cel Mare după victoria de la Codrii Cosminului. Textul românesc era dublat pe coloana din dreapta de versiunea în limba slavonă. Vor urma încă două ediții. Una în 1836, la sfârșitul *Vieții starețului Paisie Velickovski* tipărită în volume separate, în slavonă și română, având textul slavon în prima și cel românesc în a doua. A doua în 1847, la sfârșitul *Minunilor Maicii Domnului*, numai în limba română. Ambele tot în tipografia de la Neamțu.

Mai există în Biblioteca Academiei Române un manuscris cu cota ms. rom. 5503 BAR, datat 1838, dar el este transcris după una din cele două ediții tipărite din 1830 sau din 1836.

Mai trebuie amintit faptul deosebit de important că în anul 1732 sau 1733 textul din varianta de la Piatra Neamț, editat mai sus, a fost descoperit și folosit de Vasile Buzilă, „cămărașul de izvoade” al lui Constantin Mavrocordat, și integrat în *Letopisețul Țării Românești și a Țării Moldovei*, alcătuit la comanda acestui domn cărturar și păstrat în două manuscrise din Biblioteca Academiei Române: 2591 și 5367. După ms. rom. 2591 BAR s-a făcut în 1782 o copie parțială de Ștefan logofătul – acum ms. rom. 340 BAR – în care se află și această scriere.

Alcătuitorul a ceea ce academicianul Gabriel Ștrempel va edita abia în 1993 și 1994 la Editura Minerva, cu titlul *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, a renunțat la partea finală, care-l privea pe Nicolae Milescu, și a reținut doar ceea ce se integra în profilul unei lucrări istorice. Am editat pentru prima oară textul păstrat în ms. rom. 2591 BAR conținând *Istoria* mitropolitului Gheorghe al IV-lea tot în cartea din 1987.

*

Despre această scriere de la 1723, absentă cu adevărata sa identitate din absolut toate istoriile literaturii române, s-a discutat mai mult de un secol și jumătate, începând din anul 1861, de când Alexandru Ioan Cuza, desigur impresionat și de tabloul lui Gheorghe Asachi și de nuvela sa, a hotărât să se adreseze Patriarhiei ecumenice, solicitând acordarea autocefaliei, de data asta nu doar Mitropoliei Moldovei, cum apărea în scrierea mitropolitului din primul pătrar al secolului al XVIII-lea, ci Bisericii din ceea ce era acum Statul român modern.

Era invocată în cererea domnitorului scrierea mitropolitului Gheorghe al IV-lea, ceea ce l-a făcut pe patriarh să trimită cererea sa la Mitropolia Moscovei, care la rândul ei a solicitat avizul unui învățat cunoscut, Alexandr Gorski, în legătură cu ceea ce se citește acolo despre gestul împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul față de biserica Moldovei și de Alexandru cel Bun. Răspunsul a fost negativ și i-a fost comunicat domnului român. Dar odată cu aceasta s-a iscat o lungă discuție despre valoarea **documentară** a textului. Ea a fost reluată în 1874 fără a avea cunoștință de verdictul lui Alexandr Gorski, de învățatul episcop Melchisedec Ștefănescu, membru al Academiei Române, în cartea sa *Cronica Romanului și Episcopiei de Roman*, în care, examinând toate afirmațiile din textul *Istoriei* mitropolitului Gheorghe al IV-lea, admitea realitatea călătoriei moldave a viitorului împărat (dar cu corectarea numelui din Andronic în Ioan, făcută încă din 1830 de tipograful nemțeni!) și acordarea coroanei și darul icoanelor de la Neamțu și Bistrița, precum și acordarea dreptului mitropolitului de a purta saccos și mitră, „*Iar cât pentru spunerea despre actele de autocefalie a Bisericii moldovene, o declarăm fără șfială de simplă poveste inventată de mitropolitul Georgie, deși negreșit cu o foarte bună intențiune, de a apăra Biserica sa*”.

Episcopul academician nu se pronunță mai mult, ceea ce peste trei decenii avea să constate învățatul ruso-român (mama fiindu-i româncă și stăpânind el însuși ambele limbi) **Alexandr Iațimirski**, care a închinat în 1903 în limba rusă un studiu de 44 de pagini, apărut în „Jurnalul Ministerului Educației Naționale”.

În acest studiu a contestat paternitatea mitropolitului Gheorghe al IV-lea și a emis ipoteza imposibilă că adevăratul autor este Iacob Putneanu. Dar analizând textul în comparație cu cele care în Rusia au întemeiat, cu mijloace legendare, ideea succesiunii bizantine a suveranilor ruși, a susținut că în ea am avea *ecouri moldovenești ale legendelor moscovite despre darurile Monomahului* (titlul articolului rusesc) și că se afirmă și ilustrează succesiunea bizantină a românilor, dar în alt mod decât la ruși.

Problema paternității scrierii din 1723, contestată de Alexandr Iațimirski celui ce o afirmă explicit în textul său, după cum s-a putut citi mai înainte, avea să revină în 1925 sub pana lui P. P. Panaitescu, în amplul studiu redactat la Paris și tipărit în „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1925, 1te parte, și ca extras în volum aparte cu titlul *Nicolas spathar Milesco (1636 – 1708)*, Paris, Editura J. Gamber.

P. P. Panaitescu l-a declarat autor pe cel care de fapt nu se chema Milesco și nici numele de „Spătarul” nu era unul de familie. Singurul său nume de care știm sigur că i-a aparținut este cel din cristelniță: Nicolae.

Cu această paternitate inventată de P. P. Panaitescu va intra, în 1942, în volumul 2 din cea mai autoritară sinteză de *Istoria literaturii române vechi*, a lui **Nicolae Cartoian**, unde la p. 131 citim:

1. Activitatea în limba română. *Operele lui Milesco în limba română sunt următoarele.* I. *Istoria despre Sfânta icoană a Prea Sfintei noastre stăpâne Născătoare de Dumnezeu Maria. 1655.* S-a păstrat într-o copie a mitropolitului Moldovei Ghedeon, din 1723, publicată de Melchisedec în *Cronica Romanului*. II, p. 87. Această operă cuprinde istoricul legendar al unei icoane ce se află în Mănăstirea Neamțu și care a fost dăruită, **după Milesco** [s. D. Z], de Ion Paleologu lui Alexandru cel Bun. Pe timpul când Moldova lui Alexandru cel Bun, spune legenda, trimisese solii săi la Consiliul de la Florența, Ion Paleologu – pe atunci prinț de coroană – a trecut prin Moldova, unde i-a ieșit înainte voievodul moldovean cu clerul și boierii săi. Fiul împăratului a rămas încântat de frumusețea și bogăția țării, de cumiștenia și evlavia poporului, și câțiva ani mai târziu, urcându-se pe tronul tatălui său, trimitea ca dar lui Alexandru o coroană imperială și o icoană făcătoare de minuni, ce se păstrează la Mănăstirea Neamțu.

Cel puțin Nicolae Cartoian dovedește că a citit textul și-l rezumă. Dar omite una dintre icoane și toată povestea esențială: acordarea autocefaliei Mitropoliei Moldovei care, fie și în manieră legendară, însemna **investirea românilor ca succesori ai Bizanțului**, așa cum constatase Iațimirski.

La **Sextil Pușcariu**, despre Nicolae Milesco nu găsim decât numele, citat la p. 104 (ediția a II-a).

La **Ștefan Ciobanu** găsim doar o referință legată de traducerea Vechiului Testament: „Originalul traducerii spătarului Nicolae Milesco nu s-a păstrat; avem doar textul corectat din manuscrisul Academiei Române nr. 4389, la care dovadă se adaugă și alte mărturii, cum este aceea a mitropolitului Moldovei despre «*Nicolae*

grămăticul fratele lui Postolache Miclescul (sic) ... carele au tălmăcit Biblia din limba elinească ... carele pre acel izvodu au dat în tipografie creștinul vodă Cantacuzino, domnul muntenesc” (se citează: Virgil Drăghiceanu, *O nouă știre despre Biblia lui Nicolae Milescu*, în „Convorbiri literare”, București, XLIX, 1915, p. 1074). Este tot ce spune Ștefan Ciobanu despre acest text.

În 1932 în comunicarea academică *În jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun, Nicolae Iorga* se ocupase pe mai mult de o pagină de scrierea considerată de el, în mod corect, a fi a mitropolitului Gheorghe al IV-lea (vezi acum reeditarea din *Scrieri alese. Cuvântări și comunicări rostite la Academia Română*. Partea I. Ediție îngrijită de Dorina N. Rusu, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 86–93), în timp ce la **Constantin C. Giurescu**, în volumul al treilea, partea a doua din *Istoria Românilor*, apărut la Fundațiile regale în 1946, citim: „În activitatea literară a lui Nicolae Milescu, deosebit o primă fază, în care el scrie în *românește* și o a doua, mult mai lungă, în care scrie *rusește*; între ambele se situează mica sa lucrare în limba latină intitulată «*Enchirdion*». Scrierile din faza întâi sunt *traduceri*. **Începutul îl face Istoria despre Sfânta icoană, făcătoare de minuni, a Maicei Domnului, de la mănăstirea Neamț, istorie redactată în 1655, la vârsta de 19 ani. E, foarte probabil, traducerea în românește a unui text slav păstrat în mănăstire** [s. D. Z.], asupra originii bizantine a amintitei icoane; aceasta ar fi fost trimisă lui Alexandru cel Bun de către împăratul Ioan Paleologu” (p. 795).

Din păcate acest „foarte probabil” nu se confirmă. Iar siguranța cu care este afirmată scrierea la 19 ani, **în 1655**, a unei *Istории despre Sfânta icoană*, pe care însuși autorul ei, care se recomanda în text, o datează, cum s-a văzut, din **1723**, a impus această aberație tuturor.

Din generația ucenicilor lui Nicolae Cartojan și Ștefan Ciobanu au făcut parte Dan Simonescu (11 XII 1902 – 10 II 1933), I. C. Chițimia (22 V 1908 – 19 II 1996), Emil Turdeanu (10 XI 1911 – 26 I 2001) și I. Șiadbei (16 II 1903 – 4 III 1977). Acesta din urmă, student la Iași și discipol al lui Alexandru Philippide, a fost singurul care a dat o sinteză, publicată în 1975 de Editura Albatros, în colecția „Synteze Lyceum”, cu titlul *Istoria literaturii române vechi*. Dar nu găsim în ea nimic, nici despre Nicolae Milescu și nici despre lucrarea atribuită lui de P. P. Panaitescu.

Sub noul regim, prima sinteză de istorie literară a fost un manual didactic elaborat de Institutul de Istorie Literară și Folclor – colivia de aur în care a fost închis G. Călinescu după înlocuirea la catedră de către Ion Vitner. Anunțat în trei volume în nota care, începând din 1953, apare în toate edițiile, un al treilea volum, pentru clasa a X-a, nu se găsește la BAR, dar este înregistrat de Pavel Țugui ca apărut în decembrie 1957 și având autori pe N. I. Popa, Al. Piru „și alții”.

În 1954 și 1955 au fost reeditate, de data asta ca primă sinteză de *Istoria literaturii române*, apărută sub noul regim, primele două volume (BAR II 360–365) pentru clasa a VIII-a și a IX-a.

Pe coperta primului volum din 1954 se citește: **Volum alcătuit de către Institutul de Istorie Literară și Folclor al Academiei RPR**. Redactat de acad.

G. Călinescu, prof. univ. Ion Vitner, conf. univ. Ov. S. Crohmălniceanu. Colaboratori: M. Grossu (cu doi s), I. C. Chițimia, I. Oana, I. Trestianu, V[iorica] Huber, I. Manole, Dan Costa. Editura de Stat pentru Literatură și Artă.

Pe versoul copertei avem mențiunea: *Lucrarea de față este o reeditare a primului din cele trei volume ale Istoriei literaturii române pentru învățământul mediu, elaborate în cadrul Institutului de Istorie Literară și Folclor al Academiei RPR.*

Acest prim volum se încheie cu Vasile Alecsandri și nu avea cum să încapă în el o scriere ca a mitropolitului Gheorghe al IV-lea! De altfel Nicolae Milescu însuși nu apare decât în legătură cu *O samă de cuvinte*, în care este evocat de Ion Neculce.

Volumul al doilea, apărut un an mai târziu, nu-l mai are redactor responsabil pe G. Călinescu. Apare „*Redactat de prof. univ. Ion Vitner, conf. univ. Ov. S. Crohmălniceanu*” și avea colaboratori pe prof. univ. I. Breazu, I. Manole, conf. univ. M. Nanu, V. Huber. Din nou apare mențiunea pe versul copertei: *Lucrarea de față este o reeditare a celui de al II-lea volum al Istoriei literaturii române pentru învățământul mediu.* Conține materia de la „deceniile 6 și 7 ale secolului al XIX-lea” până la Barbu Ștefănescu-Delavrancea și Dumitru Th. Neculuță.

În 1957 a apărut, la un deceniu după ce Academia Română mai apucase să tipărească în seria „Studii și cercetări”, LXXV, primul volum din cursurile litografiate ale lui Ștefan Ciobanu de *Istoria literaturii române vechi* (întregul curs va fi publicat abia în 1989, de Dan Horia Mazilu, la Editura Eminescu), primul curs colectiv de istorie literară elaborat la Universitatea din București, consacrat „Epocii vechi și Școlii Ardelene”. A fost litografiat și era editat de *Ministerul Învățământului și Cultelor*. Avea ca redactor responsabil pe Mitu Grosu (cu un singur s), titularul lui de la Universitate, iar colaboratori pe Ion Lăudat, Romul Munteanu, Mihail Nanu, Octavian Păun. Lui Nicolae Milescu i se rezervă paginile 166 – 173 și vom găsi despre el, inevitabil: „În 1653 tânărul Nicolae Milescu se reîntoarce în Moldova. Avea 17 ani. Domnul Moldovei, Gheorghe Ștefan, îl face «grămătic» la curte. Curiozitatea științifică se manifestă încă de pe acum. Cercetează manuscrise și documente prin mănăstiri și scrie la Mănăstirea Neamțu, prin 1655, un mic tratat *Istoria despre Sfânta icoană a Prea Curatei noastre stăpâne Născătoare de Dumnezeu*”.

În 1960, G. Călinescu va anunța într-un articol istoric inaugurarea lucrărilor la primul tratat academic colectiv de *Istoria literaturii române* în mai multe volume, după modelul celui sovietic în zece volume, imitat și în Bulgaria (unde el va avea patru volume). Cel românesc va ajunge, în 1973, la volumul III. *Epoca marilor clasici*, după care va fi oprit, se pare înainte de a fi dat la tipar următorul, care era gata. În 1980 va începe tipărirea unei lucrări cu titlul *Literatura română contemporană*, cu vol. I, *Poezia*, coordonator Marin Bucur, dar va rămâne aici.

G. Călinescu a dirijat numai lucrările la primul volum, pe care l-a apărut într-o ședință memorabilă, ținută în aula *Institutului de Istorie*, de multele obiecții

ce i s-au adus. La această ședință am fost martor, dar mi-am citit propriul referat după-amiază, când „Jupiter tonans” plecase.

Acest prim volum a avut un *Comitet general de coordonare*, alcătuit din acad. G. Călinescu, redactor-șef; acad. M. Beniuc, acad. Al. Rosetti, acad. Tudor Vianu, prof. univ. Al. Dima, conf. univ. George Ivașcu, prof. univ. M. Novicov, prof. univ. I. Pervain. *Comitetul de redacție al volumului* era condus de acad. Al. Rosetti, ca redactor responsabil, prof. univ. Mihai Pop și prof. univ. I. Pervain, ca redactori responsabili adjuncți și conf. univ. Alexandru Piru ca secretar.

Calitatea de secretar i-a dat posibilitatea lui Alexandru Piru să fie de fapt dirijorul întregului volum și să ia astfel cunoștință de toate materialele depuse, ceea ce i-a permis să organizeze – făcând apel și la subsemnatul, adus în februarie 1961 la o ședință de lucru prezidată de acad. Al. Rosetti și în absența lui G. Călinescu – scoaterea din volum a textului aparținând lui P. P. Panaitescu, în care acesta susținea neautenticitatea *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, și să-l înlocuiască cu textul său, în care era practic consacrată prin tratatul academic această autenticitate, în timp ce în tratatul academic de *Istoria României* P. P. Panaitescu își impusese punctul de vedere.

În urma emigrării în Israel a lui Mitu Grossu, Alexandru Piru fusese promovată pe postul și cursul lui de către George Ivașcu, devenit la rândul său șeful catedrei în locul lui Ion Vitner (vezi Pavel Țugui, *Reintegrarea lui George Ivașcu*, în „Cultura”, nr. 5, 2015: <http://revistacultura.ro/nou/2015/05/reintegrarea-lui-george-ivascu/>). Această „rotație de cadre” i-a permis lui Alexandru Piru să desfășoare o bogată activitate și o strălucită carieră universitară, după ce fusese obligat o vreme să lucreze ca muncitor la strung, fiind susținut material și de fostul său profesor și magistrul de la Iași, după ce a fost dat afară din postul de asistent, odată cu profesorul său.

Revenirea lui Alexandru Piru în învățământ pe cursul de literatură veche deținut, după Ștefan Ciobanu, de Mitu Grossu, l-a obligat să-și confecționeze propriul curs, ceea ce, în condițiile în care a fost adus să coordoneze toată echipa de specialiști la tratat și să ia cunoștință de toate materialele lor, nu i-a fost prea greu. Astfel încât în 4 august 1961, conform datelor din *caseta tehnică*, a fost „dat la cules” volumul ajuns în bun de tipar la 31 octombrie și apărut în același an, 1961.

Cu toate obiecțiile ce i s-au adus, mergând până la acuza de plagiat într-un articol publicat de Pande Olteanu în „Luceafărul”, această carte de 602 pagini, având la bază cursul universitar și beneficiind de o ilustrație bogată, pe 32 de pagini de hârtie crețată, a profitat în mod hotărâtor de formația sa călinesciană. Ea l-a distanțat din capul locului de toți marii specialiști – cu excepția genialului Nicolae Iorga – care nu au avut talentul și exercițiul său de critic literar. Nimeni nu poate contesta „jumătatea de pas înainte” (ca să-l imit pe G. Călinescu) făcută de Alexandru Piru spre o nouă istorie a literaturii române vechi, în care criteriul estetic a devenit dominant și modelul călinescian din *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* a fost valorificat cu o indiscutabilă înzestrare și experiență anterioară, ceea ce a dus la succesul imediat al

volumului reeditat chiar în anul următor, 1962, iar apoi la a treia și a patra ediție, împreună cu „Literatura premodernă”, întâi în două volume și apoi într-unul singur, intitulat *Istoria literaturii române de la origini până la 1830* (Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, 747 pagini). Tot după modelul „Compendiului” călinescian, Al. Piru a publicat, în 1981, *Istoria literaturii române de la început până azi*, la Editura Univers, de 582 pagini. *Perioada veche (secolele XV–XVIII)* ocupă paginile 5–27.

Desigur aceste calități incontestabile nu au putut face niciodată din Alexandru Piru un „specialist” din spița lui Nicolae Cartoian sau Ștefan Ciobanu, și cu atât mai puțin un savant de statură și recunoaștere mondială, ca Emil Turdeanu. Avea să fie eclipsat, de altfel, mai înainte de a-și fi încheiat cariera, de ascensiunea tânărului Dan Horia Mazilu, din nefericire mort prematur, la 65 de ani (16 septembrie 2008) ca și Nicolae Cartoian, la 61.

Este suficient să ne referim la ceea ce a scris Alexandru Piru despre obiectul comunicării noastre, atât în cartea din 1961, reeditată în 1962, cât și în tratatul îngrijit ca secretar, spre a înțelege această judecată. În prima găsim aceste rânduri, tot în capitolul despre Nicolae „Milescu”: „La șaptesprezece ani îl găsim gramatic la curtea domnitorului Gheorghe Ștefan. În 1655, când Gheorghe Ștefan era chemat în ajutor împotriva seimenilor răsculați de Constantin Șerban Basarab, Milescu îl însoțește în Țara Românească. În trecere pe la Mănăstirea Neamțului, descoperă o corespondență a lui Alexandru cel Bun cu prințul Ion Paleologul și scrie *Istoria despre Sfânta icoană a Prea Sfintei noastre stăpâne Născătoare de Dumnezeu Maria*, o mică lucrare despre icoana dăruită de Ion Paleologul lui Alexandru cel Bun după Consiliul de la Florența” (ed. I, p. 214–215; ed. II, p. 200).

Mai multe erori concentrate în atât de puține cuvinte, și asta într-o carte universitară destinată studenților și marelui public, este imposibil de imaginat!

În Țara Românească, Milescu l-a însoțit prima oară pe Gheorghe Ghica (20 noiembrie 1659 – 1 septembrie 1660), întorcându-se de acolo cu manuscrisul autograf al lui Matei al Mirelor, dăruit Mănăstirii Barnovschi din Iași cu următoarea inscripție în grecește: „Prezenta [carte] este dedicată de către mine, Nicolae, fost mare spătar al Ungrovlahiei, sfintei mănăstiri a Presfintei Născătoare de Dumnezeu, cea numită Burnațchi [=Barnovschi], în Iași 1660. De aceea este și scris cu propria mână. Și să îmi fie mie de suflet folositoare și mântuitoare”.

A doua oară l-a însoțit pe fiul lui Gheorghe Ghica, Grigore (16 septembrie 1660 – după 27 noiembrie 1664), care l-a trimis capichiaie la Istanbul, cum scrie în *Istoria* mitropolitului Gheorghe al IV-lea. Existența unei „corespondențe” între Alexandru cel Bun și Ioan Paleologul este culmea inventivității introduse în istoria literară, iar Ioan Paleologul nu putea să-i dăruiască lui Alexandru cel Bun icoana „după Consiliul de la Florența”, cum afirmă Alexandru Piru, din moment ce acesta era mort de șapte ani.

Tot ce scrie Alexandru Piru este produsul imaginației sale, care înlocuiește informația de rigoare. Dar este drept că nu este singurul și că va avea urmaș pe aceeași cale. Succesorul său la Catedra de literatură veche de la Universitatea din

București, **Ion Rotaru**, va scrie la rândul său în *Literatura română veche*, București, 1981, unde găsim la paginile 163–164 aceeași atribuire lui Nicolae Milescu a operei mitropolitului Gheorghe al IV-lea: „În 1655 – probabil și la îndemnul lui Gheorghe Ștefan, gramaticul compunea în românește *Istoria despre Sfânta icoană a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu Maria*, inspirându-se din unele documente, dar și după legendele în legătură cu vestita icoană făcătoare de minuni, păstrată până astăzi la Mănăstirea Neamțului. Lucrarea este, dincolo de caracterul ei strict religios, un document istoric și politic important, cât privește autonomia de care se bucura țara pe timpul guvernării lui Alexandru cel Bun. Împăratul Ioan Paleologul al Bizanțului călătorea în Europa și în Moldova, unde aducea în dar icoana, laudând frumusețea și bogăția locului, «iubirea de țară» a pământenilor, apreciind mai ales faptul că domnitorul își «stăpânește țara cu sabia despre toți megieșii»”.

Ion Rotaru nu reușește deci să reproducă exact nici câteva cuvinte. Dar observația că avem de-a face cu „un document istoric și politic important”, pe care o notează cel dintâi, rămâne, și meritul ei nu-i poate fi contestat.

În tratatul academic apărut în anul 1964, la patru ani după începerea lucrărilor și după ce apăruse în 1962 „macheta” [când am avut ocazia să-i aducem, profesorul Gheorghe Mihăilă și subsemnatul, o serie de corecturi], găsim acest text, tot cu referire la Nicolae „Milescu”:

Carierea lui Milescu în țară (și la Constantinopol) a fost pentru dânsul o vreme în care a putut scrie câteva opere în românește, singurele redactate în această limbă. Aceste lucrări intră în cadrul culturii feudale și religioase ortodoxe a vremii din Țările Române. De la ele pornește povestea icoanei făcătoare de minuni de la Mănăstirea Neamț *Istoria despre Sfânta icoană a Prea Sfintei noastre stăpâne Născătoare de Dumnezeu, Maria*, redactată în 1655². Povestea despre icoană este brodată pe un fond de istorie moldovenească, după tradiția păstrată în mănăstire. În timpul domniei lui Alexandru cel Bun, împăratul bizantin Ioan Paleolog, care făcuse o călătorie în Europa, cu scopul de a cere ajutor împotriva turcilor, a trecut prin Moldova, *străbătând țara, după ce venise la portul dunărean Chilia* [s. D. Z.]. „Întrebat-au Ioan Paleologul³, împăratul pre Alexandru Vodă la ce împărăție sau crăie este închinat, și domnul au răspuns că-și stăpânește țara cu sabia despre toți megieșii și-i sunt toți neprieteni”. Împăratul bizantin, a cărui vizită în Moldova este un fapt istoric, „a dat laudă lui Dumnezeu, văzând țară ca aceasta”, a dăruit icoana care face obiectul povestirii și a acordat privilegii de autonomie Mitropoliei Moldovei. Și a zis împăratul bizantin că „astfel de locuri, cu toate darurile și podoabele pământului, cu asemenea obiceiuri și înțelepciune și iubire de țară nici când n-a văzut, nici n-a auzit”. Considerată ca un fragment din istoria țării, povestirea a fost intercalată și în compilațiile de cronici ale Moldovei [adică în *Istoria Paralelă* și nicăieri altundeva!].

În nota 2 s-a adăugat: „Povestirea a fost refăcută după Nicolae Milescu, în 1723, de mitropolitul Gheorghe” ceea ce este încă o afirmație fără legătură cu realitatea și inducând în eroare pe cititor, deși ea aparține unui tratat academic.

Nota 3: „În unele versiuni: Andronic Paleolog” este iar neconformă cu realitatea: *În toate* este acest nume greșit. El va fi corectat abia în tipăritura din 1830 de la Mănăstirea Neamț.

Cât privește data 1655, când Nicolae Milescu ar fi scris ceea ce poartă data 1723, pusă chiar de la autor, nota adăugată în ultimul moment cu trimiterea la mitropolitul Gheorghe nu drege lucrurile, dar a fost pusă de cineva care avea o oarecare idee despre realitate.

În 1962, anul următor după Alexandru Piru, a publicat și **I. D. Lăudat** primul volum din cele patru ale cursului său de *Istoria literaturii române vechi*, ținut ca titular la Iași, dar publicat de Editura Didactică și Pedagogică la București, afară de volumul IV, apărut la Iași. El conținea materia până la „continuatorii cronicii lui Miron Costin”.

Partea a II-a, tot litografiată și de format mare (28,5 × 20,5) apărută în 1963, conține materia de la *Cronica lui Matei al Mirelor* la *Cronica Bălenilor* și *Cronica domniilor lui Nicolae Mavrocordat*.

Partea a treia s-a publicat în 1968, de data asta tipărită și în format 14,5 × 20, după ce în 1967 apăruse partea a IV-a, tot litografiată și în același format mare. Ea a fost consacrată în întregime lui Dimitrie Cantemir, căruia i-a fost închinată apoi și cartea publicată în 1979, după 12 ani, de Editura Junimea din Iași.

În partea a III-a găsim secolul al XVIII-lea, de la *Axinte Uricariul* la *Școala Ardeleană* și pe marii ierarhi cărturari în capitolul *Literatura religioasă din Țările Românești în veacul al XVIII-lea*.

În acest curs, apărut treptat în patru volume și suplimentat cu două monografii, una dedicată lui Dimitrie Cantemir și alta lui Grigore Ureche (în aceasta, apărută în 1971 la Iași la Editura Universității „Al. I. Cuza”, sunt incluse și alte studii), I. D. Lăudat a lăsat o moștenire care, fără a fi ireproșabilă, nu s-a perimat. Oricine ține să-și mai facă azi o specialitate din studiul literaturii noastre vechi este obligat să o cunoască. Spre deosebire însă de Alexandru Piru, care a reușit să adune într-un singur volum atât epoca veche, cât și pe cea premodernă și a reunit în volume compacte aproape întreaga sa publicistică literară, I. D. Lăudat nu și-a mai reeditat niciunul din aceste patru volume și nici cele două monografii. Poate că cineva care este dispus să investească într-un act de cultură autentic va aduna într-o zi toată această moștenire, care, după socotelile noastre, înseamnă 316 + 293 + 170 = 779 pagini litografiate + cele 153 din partea a treia, tipărite. Împreună, ele nu vor trece de 600 de pagini. Li se vor adăuga, într-un alt volum, Dimitrie Cantemir de 270 de pagini (înlocuind volumul al IV-lea din curs) și Grigore Ureche, cu celelalte studii, toate în 165 de pagini. I. D. Lăudat, fără a atinge înălțimea lui Nicolae Cartoian și Ștefan Ciobanu, merită acest tratament, de care aceștia au avut parte, mai ales prin edițiile îngrijite de Dan Horia Mazilu.

Și la I. D. Lăudat, așa cum mă așteptam, vom descoperi aceeași eroare cu viață lungă ce face din Nicolae „Milescu” autorul scrierii mitropolitului Gheorghe al IV-lea:

Scrierile lui Nicolae Milescu:

Vizitând în 1655 Mănăstirea Neamțului, N. Milescu găsește acolo o mulțime de manuscrise. Din unele dintre acestea, reconstituie „Legenda icoanei Maicii Domnului”. În ea se povestește cum a ajuns această icoană în Moldova. Icoana a fost dăruită de către împăratul bizantin Ioan Paleologul lui Alexandru cel Bun, *în amintirea bunei primiri pe care domnitorul moldovean i-o făcuse la trecerea sa prin Moldova* [s. D. Z.]. Ion Paleologu întreprinsese o călătorie prin Europa, cu scopul de a cere ajutor împotriva turcilor. El străbătuse Moldova și, în trecerea lui prin această țară, rămăsese impresionat de buna primire pe care i-o făcuse poporul moldovean în frunte cu domnitorul de atunci, Alexandru cel Bun. Cu această ocazie, Alexandru cel Bun îi spusese oaspetelui străin că este domn liber, neatârnat, și singurul stăpân al țării, pe care o apără cu armele împotriva vrăjmașilor. Împăratul bizantin, a cărui vizită în Moldova este un fapt istoric, a acordat privilegiul de autonomie Mitropoliei Moldovei, declarând domnitorului moldovean că „astfel de locuri cu toate darurile și podoabele pământului, cu asemenea obiceiuri și înțelepciune și iubire de țară, nicicând nu a văzut, nici nu a auzit”. Scrierea lui Milescu interesează și pentru faptul că înregistrează unele legende care circulau în popor în legătură cu această icoană. Se înscrie printre primele culegeri folclorice românești (partea I, p. 170–171).

În 1940, luându-i înaintea cu un an lui G. Călinescu, **D. Murărașu** a publicat la Editura Cartea Românească prima *Istorie a literaturii române* cu un singur autor, care nu mai era de nivelul celor aparținând lui G. Adamescu, Petre V. Haneș, Gh. Cardaș, Lucian Predescu și Gabriel Drăgan, destinate în primul rând uzului didactic, ci venea cu pretenții și ambiții peste care se va prăbuși însă, ca o avalanșă, monumentul călinescian. Dar fără să-i afecteze o răspândire și un prestigiu la un anumit public, atestate de cele patru ediții apărute în 1940, 1941, 1944 și 1946 în țară, cărora li se va adăuga, în 1959, una scoasă de emigrația de la Madrid.

Și pentru D. Murărașu, Nicolae Milescu este cel pe care „îl interesează diferite lucruri din trecutul nostru, căci cercetează documente vechi și, pe la 1655, scrie despre icoana miraculoasă de la mănăstirea Neamț” (ed. a IV-a, p. 65). Această frază este adăugată la textul despre Nicolae Milescu în ediția a II-a, din 1941, p. 74).

Din cele trei cărți de popularizare și de uz didactic semnate de Lucian Predescu (ediția I, 1936 – ediția a VI-a revăzută și adăugită, 1946), Gabriel Drăgan (ediția I, 1936, ediția a II-a 1937, ediția a III-a, 1943 și ediția a IV-a, revăzută și mult adăugită, Editura Cugetarea, 1946) și Gh. Cardaș (1938), scrierea mitropolitului Gheorghe atribuită lui Nicolae „Milescu” lipsește cu desăvârșire.

Lipsește de asemenea la **George Ivașcu**, din amplul capitol consacrat lui Nicolae Milescu (*Primul „uomo universale” din cultura română*), probabil fiindcă

acesta n-a considerat-o a lui. Dar nu pomeniște nimic de cel căruia îi aparține și nu are nicio idee de importanța acestei scrieri.

Pentru studenții Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca a fost litografiat de două ori cursul de *Istoria literaturii române. Epoca veche*, de lector **Georgeta Antonescu** și conf. **Octavian Șchiau**, cu mențiunea pe copertă „uz intern”. Prima oară în 1975 (BAR II 592043), și a doua oară în 1978 (II 649227).

Până în momentul de față, după cunoștința subsemnatului, deși epoca veche a fost predată la curs de spirite eminente, nu s-a trecut după **Nicolae Drăganu** dincolo de aceste cursuri litografiate, care măcar ele aveau dreptul la o tipărire de o manieră în stare să le facă mai ușor utilizabile chiar și „pentru uz intern”. Aceiași autori au dat la iveală în 1981 și un curs închinat *Epocii premoderne*, rămas în aceeași stare de „uz intern”. În aceste cursuri nu-l găsim pe Nicolae Milescu, iar în capitolul consacrat *literaturii religioase* nu aflăm ceva despre scrierea mitropolitului Gheorghe al IV-lea.

La **Dan Horia Mazilu**, în cele trei masive volume ale sintezei sale monumentale *Recitind literatura română veche* nu găsim despre mitropolitul Gheorghe decât aceste rânduri (în vol. 3, p. 20), pentru care se trimite la „Petre V. Haneș, loc. cit.”, și care privesc traducerea de către Nicolae Milescu a *Vechiului Testament*: „Mai înainte de Meletie, prin 1723 știa acest lucru (cu „precizări” de datare și localizare ce lipsesc la Procopiu și la Meletie), și mitropolitul Gheorghe al Moldovei: «În zilele lui Gheorghe Ștefan s-au întâmplat de au mers la mănăstirea Neamțului și Nicolae grămăticul, carele au tălmăcit și Biblia din limba elinească pre limba românească, pe când au fost la Constantinopol capucehaia lui Grigorie Voievod, domnul Țării Românești»”.

Scrierea însăși din care citează, după Petre V. Haneș, nu este amintită în niciun fel!

Literatura română veche a fost poarta pe care **Eugen Negrici** a pășit pe tărâmul unor valori pe care a ajuns să le nege „în aplauzele grele a canaliei de uliți”, într-o carte întregă. Dar cu toate că s-a extins și asupra contemporaneității, numele său va rămâne scris, și cărțile sale vor obliga la lectură vreme de generații câtă vreme se vor mai căuta în ele identitatea și statura universală a neamului românesc din cele cinci secole ale vechii sale culturi. „Vechistul” a fost la vremea sa o apariție proaspătă, unul dintre înnoitorii disciplinei, alături de Doina Curticăpeanu, la Cluj, și de Elvira Sorohan, la Iași. Cu Nicolae Milescu nu s-a întâlnit însă niciodată, și nici cu scrierea atribuită din greșeală lui.

Nu vom da de Nicolae Milescu și cu atât mai puțin de scrierea mitropolitului Gheorghe al IV-lea nici în excepționala *Introducere în istoria literaturii române* a doamnei **Elvira Sorohan**, apărută în două ediții la Iași, în Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” (1997 și 1998).

*

În secolul trecut istoria literaturii române se preda la început numai în Universitățile din București și Iași, apoi la Cluj și la Chișinău (de Ștefan Ciobanu, din 1926 până în 1938, când se transferă la București). Începând din 1930, la București literatura română veche a devenit disciplină cu Catedră proprie și cu patru ani de studiu, după ce Catedra lui Ion Bianu s-a împărțit între Nicolae Cartoian și Dimitrie Caracostea. Din anul universitar 1938 – 1939, alături de Nicolae Cartoian a predat la București și Ștefan Ciobanu, de la care au rămas trei cursuri litografiate (I 1939 – 1938, II 1939 – 1940, III 1940 – 1941), editate integral în 1989 de Dan Horia Mazilu.

În momentul de față, odată cu apariția a numeroase universități de stat și particulare, a fost firesc să apară și numeroase cadre didactice cărora li s-a încredințat predarea acestei materii, chiar dacă, în contrast cu aceasta, numărul de ore rezervate de programa analitică s-a redus până aproape de dispariție. Vremea când la București Nicolae Cartoian și Ștefan Ciobanu predau concomitent în toți patru ani și elaborau cursuri litografiate, care aveau să ducă la sinteze rămase clasice, aparține trecutului.

Secolul 21 a venit însă cu o sumă de apariții noi, fiecare aducând o încercare proprie de a cuprinde și înfățișa aceste cinci secole (al XIV-lea și al XVIII-lea) unor studenți puși în alte condiții decât cei ce i-au ascultat pe Nicolae Cartoian și Ștefan Ciobanu. El a impus în prim-plan și o personalitate ca Dan Horia Mazilu, cu o operă care a depășit-o, material vorbind, pe a tuturor predecesorilor.

După puțin timp, acest secol a dat la iveală un șir de volume care au acoperit aproape toată harta, și care se cer neapărat amintite, deși numai în două dintre ele îl mai găsim pe Nicolae Milescu autor al scrierii atribuite lui de P. P. Panaitescu în 1925.

Reversul acestei producții izvorâte din obligațiile didactice și aparținând unor autori nu toți familiarizați cu disciplina pe care au ajuns să o predea este, din păcate, prezența în mai toate a multor erori pe care nimeni nu și-a luat osteneala să le semnaleze, așa încât ele circulă nestingherite și trec la cititorii fiecărei noi serii de studenți.

Încheiem această anchetă bibliografică cu înregistrarea tuturor acestor apariții, câte ne-au ajuns la cunoștință, exprimându-ne anticipat recunoștința tuturor celor ce vor completa lista de față:

Ovidiu Moceanu, *Literatura română veche*, Brașov, Editura Universității Transilvania, 2002, 206 pagini.

Despre Nicolae Milescu, la p. 171:

„O vizită la mănăstirea Neamțu în această vreme îl aduce în fața unor icoane vechi și scrie *Istorie despre Sfânta icoană a preacuratei noastre stăpâne Născătoare de Dumnezeu*”.

După ce Gheorghe Ștefan e nevoit să părăsească tronul, vine la domnie Gh. Ghica (1658–1659), care îl ridică la rangul de spătar. Domnitorul va fi mutat de turci în Țara Românească, iar Nicolae Milescu îl va urma, având prilejul să

cunoască lucrările lui Matei al Mirelor despre Țările Române. În 1660 îl aflăm din nou în Moldova, după mazilirea lui Gh. Ghica. Tronul va fi ocupat de Ștefăniță, prietenul de la Constantinopol. *Prietenia lor contrazice informația oferită de Neculce, că acest domnitor ar fi pus să i se taie nasul. Faptul s-a întâmplat în vremea lui Iliș Alexandru* [subl. D. Z.].

Dar primul care dă informația despre tăierea nasului de către fiul lui Vasile Lupu este mitropolitul Gheorghe al IV-lea, în *Istoria* sa, și cercetarea întreprinsă de Ștefan Sorin Gorovei i-a confirmat exactitatea. În privința lui Matei al Mirelor, Nicolae Milescu nu s-a mărginit să cunoască lucrările lui Matei al Mirelor, ci este cel care a luat din Țara Românească și a donat Mănăstirii Barnovski din Iași manuscrisul autograf al lui Matei al Mirelor cu *Slujba și viața Sfintei Parascheva* și cu *Slujba Sfântului Grigorie Decapolitul*. Ajuns în Biblioteca Patriarhiei de la Ierusalim, manuscrisul a fost microfilmă pentru Biblioteca Congresului SUA, microfilm obținut și de Arhiepiscopul Romanului și Bacăului pentru *Viața și slujba Sfintei Cuvioase Parascheva*.

Victor Petrescu, *Ipostaze ale literaturii române vechi*, Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2007. Autorul a predat literatura veche la Universitatea „Valahia” din Târgoviște și cartea sa este una din cele care au înscris Târgoviștea, în ultimii ani, între cele mai puternice centre ale studiului vechii culturi românești, în primul rând prin cele trei reeditări monumentale ale tipăriturilor macariene, inițiate de IPS Nifon Mihăiță, arhiepiscopul Târgoviștei și mitropolit onorific.

Concepută ca o suită de portrete istorice și culturale, cartea îmbrățișează toată epoca veche. Ca și sinteza profesorului Ovidiu Moceanu este o reală contribuție la progresul disciplinei în secolul actual. Lui Nicolae Milescu îi consacră portretul *Un pelerin român*, unde citim: „Cu peste două decenii mai înainte, Nicolae Milescu Spătarul își începuse activitatea scriitoricească cu lucrări legate de istoria literaturii și culturii românești. Dintre acestea, *Istoria despre Sfânta icoană a prea sfintei Născătoare de Dumnezeu Maria (1655)*, povestea icoanei făcătoare de minuni de la mănăstirea Neamțu” (p. 106).

Nu fac nicio referință la scrierea atribuită lui Nicolae Milescu și nici nu o menționează în altă parte.

Manuela Tănăsescu, *O istorie a literaturii române. Partea întâi*, București, Editura Saeculum, 2008.

Ion Dodu Bălan, *Istoria literaturii române. Epoca veche și premodernă. I. Note de curs*, București, Universitatea „Spiru Haret”, 2001.

Ion Dodu Bălan și **Luiza Marinescu**, *Istoria literaturii române de la începuturi la epoca marilor clasici*, Universitatea „Spiru Haret”, București, Editura Fundației România de Măine, 2002.

Nicolae Rotund, *Literatura română medievală*. Curs. Ovidius University Press, 2004. Cu această carte de sinteză pedagogică autorul a înscris pe harta studiilor de literatură română veche Universitatea din Constanța care a obligat

astfel încă un profesor, cunoscut pentru bogata sa activitate de critic și istoric literar, să facă efortul de a înfățișa studenților și epoca veche a literaturii noastre.

Prof. univ. dr. Ana Selejan, *Literatura română. Evoluția literaturii medievale și premoderne. Sinteze*. Sibiu, Editura „Alma Mater”, 2002. Autoarea, celebră cu sinteza despre vicisitudinile literaturii secolului trecut, a extras esența cursului ținut timp de un deceniu la Universitatea din Sibiu despre epoca veche și premodernă. În numai 67 de pagini reușește să concentreze despre epoca veche o seamă de observații care fac lectura lor obligatorie nu doar pentru studenții cărora le-au fost destinate, ci în primul rând pentru toți colegii de breaslă ai autoarei.

Liana Cozea, *Literatura română veche*, Editura Universității din Oradea, 2002. „În cursul de față ne-am propus să facem ca operele scrise cu sau fără intenții artistice, cu veacuri din (sic) urmă, să retrăiască potrivit unei perspective noi și revitalizante”.

Sabina Fînaru, Ovidiu Morar, *Literatura română de la început*, Editura Universității din Suceava, 2005.

Daniel Vighi, *Prelegeri de literatură română. Epoca veche și modernă*. Cursuri universitare. Seria Filologica, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2001.

Încheind această parte a comunicării cu concluzia că istoriografia noastră literară nu ne oferă decât spectacolul ușurinței cu care o eroare poate trece de la unul la altul timp de 82 de ani, fără ca cineva să observe că o scriere în care autorul ei declară că a compus-o în 1723 nu putea fi opera altuia, în 1655, să ne oprim la acea parte din discuția evocată la început care a decis, în fine, clarificarea deplină a problemelor ridicate.

Este vorba, în primul rând, de studiul de 88 de pagini cu titlul *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea* de **Alexandru Elian**, studiu publicat în 1964 în volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, coordonat de istoricul Mihai Berza. Nu mai puțin de 29 de pagini din acest studiu sunt rezervate problemelor ridicate de textul mitropolitului Gheorghe al IV-lea, pe care, așa cum a avut curajul să o spună, pe când autorul era încă în viață, Ștefan Sorin Gorovei, ilustrul bizantinolog l-a desființat pur și simplu, împreună cu tot ceea ce se lega de el, adică *ideea prezenței bizantine în Moldova lui Alexandru cel Bun* și, în primul rând, realitatea călătoriei prin această Moldovă a viitorului împărat Ioan VIII Paleologul, adică ceea ce a dat sâmburele și a fost axa întregii creații a mitropolitului din veacul al XVIII-lea.

Examenul demolator al profesorului Alexandru Elian a părut definitiv, o veritabilă piatră de mormânt peste ceea ce, începând cu tabloul lui Gheorghe Asachi din 1839, fusese un veritabil „mit” al conștiinței moderne de noi înșine. Profesorul Alexandru Elian părise a demonstra fără replică două lucruri: că presupusa trecere prin Moldova a împăratului bizantin, pe care episcopul Melchisedec, Nicolae Iorga și toți cei ce se mai referiseră până atunci la spusele din scrierile mitropolitului Gheorghe al IV-lea o admiseseră ca fapt istoric, era în realitate o ficțiune. Al. Elian

părase a demonstra că nu prin Moldova se ajungea la Chilia, așa cum pretinde istoria mitropolitului Gheorghe. În al doilea rând, că de fapt în textul asumat de acesta ca operă proprie avem o alcătuire din bucăți și la date diferite, încheiată abia în ultima treime a secolului al XVIII-lea, atunci când pretinsul autor era mort de mult. Contribuise la scrierea lui și logofătul Grigoraș, probabil pentru ultima parte care-l privea pe Nicolae Miclescu și vizita sa istorică la Neamțu.

În 1983 cercetătorul Nicolae Cârlan a editat și a închinat un substanțial articol copiei din 1781 de la Voroneț păstrată acum la Dragomirna, descoperită de el și editată în acest articol pentru prima oară (articolul a fost inclus în volumul său *Studii și materiale de istoria culturii române vechi*, Suceava, Editura Libană, 2006, p. 68–75), ceea ce a avut darul să stimuleze reluarea discuției ce părea încheiată, intervenția hotărâtoare aparținând istoricilor **Ștefan Sorin Gorovei și Șerban Papacostea**.

Subsemnatul am susținut în cartea *Iosif I Mușat*, apărută la Episcopia Romanului și Hușilor în 1987, teza greșită a nonpaternității mitropolitului Gheorghe. Dar în această parte a ei, lucrarea a avut măcar meritul că am publicat pentru prima oară copiile din manuscrisele românești ale Bibliotecii Academiei Române 5884, 3692, 3102, 2591 și ediția 1830, după foile volante de la BAR. Tot atunci am descoperit și transcris copia de la Piatra Neamț, pe care o public aici pentru întâia oară. De asemenea, am editat de pe manuscris copia de la Voroneț deja editată de Nicolae Cârlan și Olimpia Mitric, aducând câteva corecturi la transcrierile anterioare.

Istoricul Șerban Papacostea a publicat în 2006, când profesorul Alexandru Elian nu mai era printre noi, studiul intitulat *Un humaniste italien au service de Byzance en Europe Centrale au XVe siècle*, în „Études byzantines et post byzantines”, VI, p. 365–375 și apoi versiunea românească în volumul său *Studii de istorie românească. Economie și societate (secolele XIII–XVIII)*, Muzeul Brăilei, Editura Istros, p. 31–46.

Este vorba de umanistul Francesco Filelfo, care într-un document revelator, descoperit, editat și tradus în partea ce ne privește de Șerban Papacostea, face dovada că *împăratul Ioan al VIII-lea s-a aflat în septembrie 1424 nu la Chilia, ci la Cetatea Albă a Moldovei, de unde s-a imbarcat pentru întoarcere la Constantinopol*. Dacă modul cum a prezentat mitropolitul Gheorghe al IV-lea împrejurările trecerii împăratului prin Moldova este apanajul imaginației, faptul în sine se dovedește deci real, nu imaginar, cum l-a declarat Alexandru Elian. Iar întâlnirea cu Alexandru cel Bun, nu la Chilia, ci în Cetatea Albă a Moldovei, devine veridică.

În ce mă privește, în cartea la care lucrez acum, consacrată mitropolitului Gheorghe al IV-lea, demonstrez că tot ceea ce a scris Alexandru Elian despre cum s-a alcătuit scrierea ce poartă numele mitropolitului ilustrează dictonul latin că și bătrânului Homer i se întâmplă să mai adoarmă câteodată. Pur și simplu, tot ce scrie profesorul se dovedește la antipodul realității, de parcă a lucrat în somn.

Iar în articolul său intitulat *O biografie nescrisă: mitropolitul Gheorghe IV al Moldovei*, apărut în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, LXVIII, 1987, nr. 4, iulie – august, p. 75–82, deci când profesorul Alexandru Elian mai putea să ia cunoștință, Ștefan Sorin Gorovei a făcut demonstrația definitivă că textul aflat în discuție de la Alexandru Ioan Cuza încoace nu putea avea decât un singur autor: *pe acela care, singur, se prezenta ca atare*. Încheia, în consecință, articolul cu cuvintele: „Astfel, la întrebarea din 1964 a profesorului Alexandru Elian, dacă putem «să-l considerăm autor pe mitropolitul Gheorghe», cred că răspunsul poate fi azi, *deplin afirmativ*” [subl. Ș. S. G.].

Demonstrația istoricului Ștefan Sorin Gorovei a constat în confruntarea textului *Istoriei* cu tot ceea ce se știe despre mitropolitul Gheorghe al IV-lea, constatând că se acoperă perfect, în vreme ce Nicolae Milescu nu apare decât ca martor invocat de mitropolit pentru autentificarea unor documente fictive. Ceea ce a determinat crearea acestei opere a fost prima încercare a Patriarhiei ecumenice de a institui controlul său asupra Bisericii Moldovei și ea a fost replica promptă a mitropolitului Gheorghe al IV-lea.

Cu aceasta, lungă și aparent interminabila discuție ia sfârșit și tot ceea ce am citat din istoricii literari, afară de cele scrise de Nicolae Iorga, trebuie șters și pusă în loc realitatea. Scrierea de la 1723 aparține mitropolitului Gheorghe al IV-lea și, în consecință, nu putea data de la 1655. Singura ei legătură cu Nicolae Milescu este aceea care se vede. Iar defectul major al mai tuturor celor ce s-au ocupat de ea, este că n-au citit-o și s-au luat unii după alții.

Acum, când de azi înainte le va sta sub ochi textul într-una din variantele sale cele mai conforme cu originalul, cititorii comunicării de față se vor convinge cu ușurință că avem de-a face cu o *capodoperă*, în care autorul a împletit genial *basmul* conștient cu *realitatea istorică*, pentru a înălța astfel un zid de apărare în fața ingerinței fanariote. El s-a dovedit în stare să furnizeze istoricilor literari de peste un sfert de mileniu informații unice despre „Nicolae grămăticul”, așa cum s-a petrecut cu Virgil Cândea, iar urmașilor săi imediați să le dea arma cu care, în 1786, vor câștiga lupta cu Patriarhia ecumenică și cu domnul fanariot, blocând intenția de a pune în locul defunctului Gavriil Callimachi tot pe un grec, și obținând înscăunarea lui Leon Gheucă.

În zorii epocii moderne, el a adus cel mai minunat elogiu țării și neamului românesc, pus în gura împăratului în trecere pe la noi, într-o scriere așternută pe hârtie cu geniul de povestitor al lui Varlaam, Ion Creangă și Mihail Sadoveanu. Avem într-însa prima manifestare a ceea ce va fi *patriotismul* epocii moderne, din care a răsărit România de la 1859 și 1918.

Românii ca succesori ai Bizanțului, primind de la acesta însemnele odată cu darurile împăratului, a fost ideea preluată de Gheorghe Asachi și investită cu o putere de penetrație izvorâtă mai puțin din *condeiul* său și decisiv din *penelul* său de pictor. Abia Nicolae Iorga va face din ideea pusă în circulație prima oară de

această povestire, aceea a succesiunii bizantine a românilor, un mare capitol de istorie a românilor, culminând cu celebra lui carte *Byzance après Byzance*.

Istoricii sunt pe cale să reconstituie abia acum măreața figură și epocă a lui Alexandru cel Bun, pe care după mitropolitul Gheorghe al IV-lea a mai intuit-o numai Mihail Eminescu.

Dar mai presus de orice, să nu uităm pe ce vremuri de mizerie și disperare și-a scris mitropolitul acest basm istoric menit a le aduce aminte românilor cine au fost. Exemplul lui dobândește o acută actualitate acum, când atâția se opintesc să-i facă să uite.

BIBLIOGRAFIE

A. Ediții

1830. Mănăstirea Neamț, pe patru foi volante, cu textul pe două coloane, în stânga originalul românesc și în dreapta traducerea în slavo-rusă. Se păstra până recent în Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei Române, dar în prezent a dispărut.
1836. Mănăstirea Neamț, ca anexă la *Viața starețului Paisie Velickovski*, tipărită separat, în slavonă și în română. Textul slavon s-a tipărit în volumul de limba slavonă și cel românesc și în volumul de limba română.
1847. Mănăstirea Neamț, în volumul *Minunile Maicii Domnului*. Numai textul românesc. Un exemplar se păstrează la Iași în Biblioteca filialei Iași a Academiei Române, paginile 146 – 151.
1852. În *Uricariul* lui Theodor Codrescu, tomul I, după ediția românească din 1836. Ediția a doua din *Uricariu* s-a publicat în 1873.
1874. În cartea episcopului Melchisedec, *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, București, 1874, p. 87–90 după manuscrisul românesc 340 BAR și ediția de la Neamț, 1847.
1916. În articolul lui Virgil Drăghiceanu, *O nouă variantă a tradițiilor întemeierii și independenței Mitropoliei Moldovei*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XXX, 1916. S-a publicat varianta din manuscrisul „oficial” de la Huși, acum ms. rom. 692 BAR.
1983. Copia din 1781 de la Voroneț, descoperită și editată de Nicolae Cârlan în articolul *O versiune a relației mitropolitului Gheorghe* din volumul *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare*, II, București, 1983, p. 175–182; articol, retipărit în volumul său *Studii și materiale de istoria culturii române vechi*, Suceava, Editura Libana, 2006, p. 68–75.
Aceași copie a mai fost editată în 1983 de Olimpia Mitric în „Suceava. Anuarul Muzeului Județean”, X, 1983 și apoi în *Cartea românească veche în județul Suceava (1643 – 1830)*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2005, și în volumul arhimandrit Ciprian Zaharia, *Iosif I Mușat, întâiul mare ierarh român*, Roman, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1987, p. 217–219.
1987. În cartea *Iosif I Mușat – întâiul mare ierarh român*, Roman, 1987, s-au editat pentru prima oară copiile din manuscrisele românești 5884, 3692, 3102 BAR și textul ediției princeps din 1830.

B. Repere bibliografice

Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman ... Ediție îngrijită, studiu introductiv, transliterare, note și comentarii de prof. univ. dr. emerit Tudor Ghiddeanu, Master Filosofie creștină și dialog cultural, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Partea întâi – De la anul 1392 până la anul 1714. Partea a doua – De la anul 1714 până în zilele noastre (1874–1875), Roman, 2008. Deasupra copertei interioare, pe hârtie de calc, cu litere de aur: Prezentă ediție apare cu binecuvântarea și sprijinul Preasfințitului dr. Ioachim Băcăoanu la împlinirea a 200 de ani de atestare documentară a Episcopiei Romanului.

- Diaconu Luca, Arhimandrit, *Icoana bizantină a Maicii Domnului de la mănăstirea Neamț. Contribuții istorice, artistice și teologice*. Tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, Iași, Editura Doxologia, 2010.
- Eliaș Alexandru, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea* în volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, reeditat în Alexandru Eliaș, *Bizanțul, Biserica și cultura românească. Studii și articole de istorie*. Carte tipărită cu binecuvântarea I. P. S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, Iași, Trinitas, 2003, p. 15–94.
- Gorovei Ștefan Sorin, *Între istoria reală și imaginar. Acțiuni politice și culturale în veacul XVIII*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” 2003. În special articolul *O biografie nescrisă: Mitropolitul Gheorghe al IV-lea al Moldovei*.
- Iașimirski Alexandru I., *Молдавские отолоских московских...* [Ecouri moldovene ale legendei moscovite despre darurile Monomahului], în „Jurnalul Ministerului Educației Naționale”, al șaptelea deceniu, 1903, octombrie, p. 347–390.
- Iorga Nicolae, *În jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun*, Academia Română, Seria III, tomul XIII, *Memoriile Secțiunii Istorice*, p. 173–183 și în Nicolae Iorga. *Scrieri alese. Cuvântări și comunicări rostite în Academia Română*, partea I, ediție îngrijită de Dorina N. Rusu, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 86–93.
- Melchisedec-Ștefănescu, Episcopul, *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman compusă după documente naționale române și istorice edite și inedite, partea întâi, de la anul 1392 până la anul 1714*, București, 1874, capitolul: *Documentul mitropolitului George despre autocefalia Bisericii Moldovei*, p. 56–100.
- Panaiteșcu P. P., *Nicolas Spathar Milesco (1636–1708)*. Extrait des Mélanges de L'École Roumaine en France, 1925 I-re partie, Paris, Gamber, éditeur [1925] și *Nicolae Milesco spătarul (1636–1708)*. Versiunea românească de Silvia P. Panaiteșcu. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ștefan Sorin Gorovei, Iași, Editura Junimea, 1987.
- Papacostea Șerban, *Un humaniste italien au service de Byzance en Europe Centrale au XVe siècle* în „Études byzantines et post byzantines”. Recueillies et publiées par Emilian Popescu et Tudor Teoteoi, VI, 2006, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 365–375 și versiunea românească: *Un umaniste italian ambasador în slujba Bizanțului prin Moldova lui Alexandru cel Bun*, în volumul său: *Studii de istorie românească. Economie și societate (secolele XIII – XVIII)*, Muzeul Brăilei, Brăila, Editura Istoria, 2009, p. 31–46.

ABSTRACT

This study presents and edits ms. I 2033 (State Archive – Piatra Neamț), containing *True Copy for* (or, in other copies of the manuscript, *History of the Saint Icon of the Mother of God from Neamț Monastery*) by Metropolitan George IV of Moldavia (1723–1729) for the very first time. This text describes the circumstances in which the icon arrived in Neamț, as the journey made by the future Byzantine emperor John VIII Paleologus through Moldavia and his meeting with Alexander the Good, long thought to be a mere legend, but which is actually based on historical facts.

Key-words: Metropolitan George IV of Moldavia, *True Copy for the Holy Icon of the Mother of God from Neamț Monastery*, Byzantine Emperor John VIII Paleologus, Alexander the Good, Romanian-Byzantine relations.